

Po zagrebških razstavah in muzejih

Konec leta 1959 je skupina sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja obiskala zagrebške razstave in muzeje, posvečene jubilejnemu letu KPJ-ZKJ oziroma stalni popularizaciji razvojne poti naše Partije. Priznati moramo, da so zagrebški zgodovinarji in muzealci v tem pogledu mnogo storili in da se lahko od njih marsičesa naučimo.

Obiskali smo razstavi: »Štirideset let Zveze komunistične mladine Jugoslavije« in »Ob štiridesetletnici zagrebške partijske organizacije« ter spominske muzeje: Muzej VIII. partijske konference mesta Zagreba l. 1928, Muzej I. konference Komunistične partije Hrvatske leta 1940 in Muzej V. državne konference Komunistične partije Jugoslavije l. 1940.

Poleg tega smo si ogledali stalno razstavo o delavskem in socialističnem gibanju na Hrvatskem od l. 1860 do l. 1919, ki je v prostorih Delavskega doma na Leninovem trgu in ki jo je organiziral Republiški svet Zveze sindikatov Hrvatske.

Razstava **Štirideset let SKOJ** v prostorih Muzeja narodne osvoboditve Hrvatske na Trgu žrtev fašizma spada brezdvomno med najboljše razstave v državi, kar jih je bilo pripravljenih ob štiridesetletnici KPJ oz. ZKJ in Zveze komunistične mladine Jugoslavije. Znatno prekaša ustrezno partijsko razstavo v istih prostorih spomladi in poleti 1959. Odlikuje se po tem, da:

a) ima mladinski značaj; razstavljalci so se uspešno izognili nevarnosti, da bi bila razstava samo kopija podobnih partijskih razstav;

b) enakomerno osvetljuje življenje in boje, stanje in razvoj delovne mladine in njenega gibanja vseh jugoslovanskih narodov;

c) obširno in izrazito dokumentirano prikazuje borbena dejavnost SKOJ za njegove ilegalnosti;

d) prinaša prepričljive podatke o velikanski vlogi komunistične in napredne mladine v narodnoosvobodilni vojski in

e) preprosto, konkretno in živo upodablja množičnost naše mladine pri socialistični graditvi; pri čemer so razstavljalci pokazali mladino pri delu in v šoli, pri vojaški vzgoji in kulturnem delovanju, ne da bi se spustili v deklaracije, ki bi utegnile izzveneti v prazno, ali v slavnostno parado, ki bi zastrla življenje in delo mladega rodu.

Pot po razstavi nas vodi od ploskve do ploskve v strogo kronološkem redu. Najprej vidimo leta po prvi svetovni vojni. Kako oddaljena so nam že, kako »zgodovinski« so že dokumenti tiste dobe!

Na nas gleda rdeči napis »Almanah socialistične mladine« iz leta 1919. Foto kaže hišo v Primorski ulici v Zagrebu, kjer se je na konferenci dne 10. oktobra 1919 ustanovila Zveza komunistične mladine Jugoslavije. Številni dokumenti iz raznih krajev pričajo, kako je mlado komunistično gibanje rastlo med delavsko in študentsko mladino.

Pismo Centralnega odbora SKOJ z dne 27. septembra 1920, ki ga je podpisal sekretar Dragoslav Gajović (še živi v Beogradu), naslovljeno na krajevno organizacijo SKOJ v Dubrovniku, predlaga mladini, da naj pomaga Partiji pri volitvah v ustavodajno skupščino. Od vsega začetka je bil SKOJ zvest pomočnik naši Partiji.

Slika Alije Alijagića, komunističnega mladince, žrtve belega terorja, ki so ga zaradi atentata na notranjega ministra M. Draškovića, pobudnika obznane, obesili 8. marca 1922 na dvorišču zagrebške jetnišnice, nas privede v dobo ilegale in dobo junaškega boja SKOJ.

Pri tem prvič izvemo, da so ob aretaciji našli pri Aliji Alijagiću prvo številko lista »Komunist« iz leta 1921. Fotokopija nam pokaže list, zraven pa vidimo zaupno okrožnico »Predsjedništva kraljevske hrvatsko-slavonske zemaljske vlade, broj 624, res. 1921«, ki sporoča: »...komunisti su počeli tajno litografisati svoj list pod naslovom 'Komunista' i rasturati ga putem pošte po celoj Kraljevini. Osim navedenog lista šalju takodjer preko pošte i 'Vesnik Komunističke Omladine'.«

Ti podatki doslej niso bili znani. Ilegalno glasilo CK KPJ »Komunist«, ki je pričelo izhajati 1. januarja 1925 pod uredništvom Moše Pijade, je torej imelo l. 1921 prednika z istim imenom.

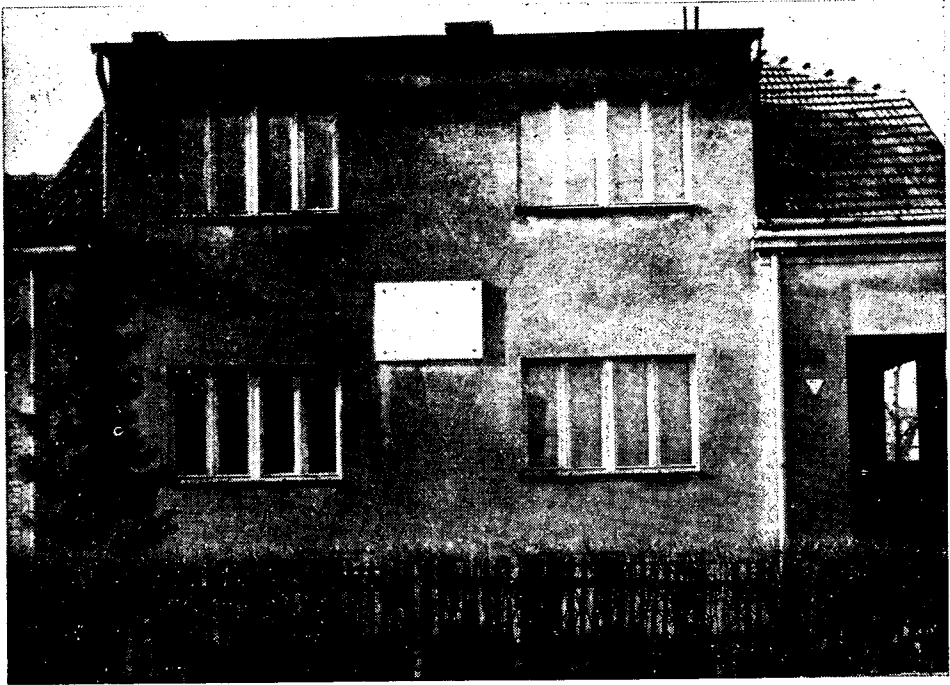
Plakat v latinici. Podpis: »Savez radničke omladine Jugoslavije«. Pod tem imenom je l. 1923—1924 SKOJ legalno deloval. V plakatu piše: »Tovariši mladi delavci! Kri bo tekla — tako je grozil na zborovanju v Bijeljini nosilec današnjega terorističnega režima Nikola Pašić. Ta grožnja se je uresničila. Prvega junija je tekla proletarska kri. Tega dneva so v Trbovljah...« In plakat naznanja, kako so Orjunaši l. 1924 prišli nad komunistično delavstvo Slovenije. Doživeli so odpor, ki se je razširil na vso državo in v kali zatrl prve poizkuse fašizma v Jugoslaviji.

Vrstijo se letaki v srbohrvaščini in slovenščini, navodila o celicah in sporočila o demonstracijah. Vidimo fotografije padlih junakov, slavnih sekretarjev Centralnega komiteja SKOJ Janka Mišića, Mije Oreškega in drugih. Te podobe nam pripovedujejo o neenakem boju z vojaškofašistično diktaturo, ki je nastala po prevratu 6. januarja 1929, ko so bile odpravljene še zadnje, že tako okrnjene meščanske svoboščine in je zavladal v državi nov politični sistem fašizma.

Slike Borisa Kidriča, Ive Lola-Ribarja in drugih, slike mladinskih demonstracij, izletov, kulturnih prireditev, fotokopije naslovnih strani številnega in vedno bolj množičnega mladinskega tiska — vse to govori o poletu v razvoju SKOJ v drugi polovici tridesetih let. Mladi komunisti postajajo spodbudniki in vodniki splošnega mladinskega odpora proti vojni in fašizmu, za obrambo domovine pred nevarnostjo nemškega imperializma — naloge, ki je v prejšnji dobi ni bilo, ker se tedaj še ni mogla pojaviti.

Narodnoosvobodilna vojna. Mladina sestavlja večino partizanskih čet, proletarskih brigad in divizij. Na fronti, v zaledju — povsod so zastopniki mladega rodu. Pod vodstvom Partije in Vrhovnega štaba izbojujejo narodi Jugoslavije zmago in se osvobode.

Zadnji del razstave je najobširnejši, hkrati najbolj pisan in najživahnejši, saj kaže dobo socialistične graditve. Če ima razstava za prvi dve desetletji na razpolago v glavnem anhivske dokumente in ohranjene dokaze skojevske dejavnosti, ki se v bolj ali manj strogi obliki in manjših raz-

Muzej V. državne konference KPJ leta 1940 v Zagrebu

menij vrstijo od leta do leta, uporablja zadnja doba predvsem velike dokumentarne fotografije in podatke s številkami. Na stenah vidimo množice mladine in številke pričajo o izvršenem ali izvajanjem delu in šolanju.

Železniška proga. Mladina na delovni akciji. Stroji, zraven pa kramp in lopata — tedanja »tehnična« raven naših gradbenih del. In pojasnilo: »Proga Šamac—Sarajevo, dolga 242 kilometrov. Pri njeni graditvi je sodelovalo 217.234 mladincev in mladink, ki so izkopali, odpeljali in vgradili 5 milijonov 520 tisoč kubičnih metrov zemlje in kamna, izkopali 850 tisoč kubičnih metrov gramoza, zvrtili 9 predorov v skupni dolžini 2478 metrov ter zgradili 17 mostov in preduh.«

Sledijo gradbišča: proga Brčko—Banovići, proga Nikšić—Titograd, jez v Mavrovem, jez v Vinodolu, Novi Beograd, avtomobilska cesta Zagreb—Beograd itd. Mladinske delovne brigade, udarništvo. Fotografija, ki nam pove, da je prisotnost Šeste francoske bigade v Jugoslaviji dokaz mednarodnih zvez naše Ljudske mladine. Po končanem delu se mladinci seznanjajo z motorji, s traktorji.

Razstava nam pokaže tudi, kako v raznih krajih prirejajo mladinci in mladinke predstave amaterskega gledališča, igrajo šah in odbojko, tekmujejo v združništvu na vasi (nad 37.000 udeležencev), izučujejo ljudsko tehniko, postavljajo šotore v planinah, hodijo po poteh narodnoosvobodilne vojske, plešejo v klubih, se uče v šolah, ki jih je vedno več. Če je leta 1938—1939 bilo v stari Jugoslaviji le 53 srednjih tehničnih (strokovnih) šol,

v katerih se je učilo 10.689 učencev in učenk, jih je bilo leta 1957—1958 že 228 s 64.887 učenci in učenkami. V pisani pahljači se nam odpirajo naslovne strani mnogih mladinskih listov. Za bratstvo in enotnost naših narodov, za mir in socializem — to so ideje, ki gibljejo mladino.

Razstava pa ima tudi nekaj pomanjkljivosti. Posamezne fotografije niso dovolj utemeljene, zlasti velja to za dobo NOB, ko le prepogosto pogrešamo ustrezno razlago, ker fotografije same po sebi niso zadosti zgovorne. Nekateré slike iz te dobe in iz dobe socialistične graditve, podane na velikih ploskvah, vplivajo zato bolj kot simboli in manj kot dokumenti. V tem se zadnja razdobja očitno ločijo od dobe do leta 1941, ki je dobro začrtana in ustrezno dokumentirana.

Bogata je tudi razstava, posvečena dejavnosti zagrebške partijske organizacije od leta 1919—1945. Razmestili so jo v arhivskih prostorih v Opatički ulici. Mnogo gradiva so prvič razstavili in zgovorno priča o tem, da je bila zagrebška organizacija KPJ med obema vojnama najmočnejša postojanka komunizma. Slavna zgodovina zagrebških komunistov je pomemben del zgodovine naše Partije.

Od skojevske razstave se razlikuje partijska razstava po svojevrstni razporeditvi gradiva. Strogega kronološkega reda ni, ker je razdeljena povečini na teme. Tako se prvo razdobje deli na praznovanje 1. maja, beli teror, osmi marec itd. Znotraj tem so dogodki razvrščeni po letih. Zato najdemo dokumente iz istega leta, recimo iz 1920 ali iz 1928 v raznih dvorinah, prav tako fotografije udeležencev, partijskih organizatorjev in voditeljev. Tako najdemo pod »belim terorjem« eno izmed največjih političnih akcij naše Partije — generalno stavko zagrebškega delavstva 10. junija 1924 proti fašizmu in vladi Pašića-Pribičevića, ko je bila ustvarjena enotna fronta z radićevskimi sindikati in je nastala možnost za skupen nastop delavskega razreda in močnega nacionalnega gibanja kmečkih in drugih slojev na Hrvaškem. Takšna perspektiva je pomenila najresnejšo nevarnost za režim in vlado, ki je morala odstopiti dober mesec kasneje. S tem so prireditelji zmanjšali pomen generalne stavke in prezrli veliki politični uspeh KP v boju s fašizmom v dvajsetih letih. Podobna razporeditev po temah je obveljala tudi za trideseta leta, medtem ko je doba narodno-osvobodilnega boja prikazana v časovnem zaporedju.

Nam, obiskovalcem iz ljubljanskega Inštituta, ta razporeditev ni bila všeč, zato smo o tem in drugih svojih pomislekih zapisali v knjigo vtisov naslednje: »Na razstavi smo opazili bogato vsebino, mnogo nam neznanih dokumentov o dejavnosti KPJ v Zagrebu in na Hrvatskem. Všeč nam je rekonstrukcija partijske organizacije, odpora za časa NOB, prav tako množičnost (s slikami udeležencev). Zdi se nam, da bi bila bolj primerna kronološka razporeditev dokumentacije kakor pa razdelitev na teme, zlasti v prvih dveh desetletjih. Moti ponavljanje fotografij. Želeti bi bilo, da bi se poudarile z večjimi napisi glavne etape razvoja Partije. Pogrešamo sliko Viktorja Koleča. Menimo, da bi tako imela razstava še večji učinek.«

Gradiva je bilo toliko, da so bili razstavni prostori prenatrpani.

Med doslej neznanimi dokumenti smo na razstavi zapazili številko lista »Crvena zastava« z dne 17. maja 1919, ki so ga natisnili v Budimpešti jugoslovanski udeleženci revolucije in sovjetske republike na Madžarskem;

nadalje zapisnik VIII. zagrebške partijske konference leta 1928, na kateri je Josip Broz zastopal protifrakcijsko stališče in pridobil zanj velikansko večino delegatov. Tudi nismo doslej poznali pisma z dne 26. julija 1924, v katerem poroča zagrebško redarstvo, kako SKOJ organizira obrambne čete proti fašistom. Videli smo sliko vodij društva slovenskih akademikov »Triglav« v Zagrebu Pina Tomažiča in Pavla Zavarca.

Iz pozabe so iztrgani portreti vidnih zagrebških komunistov, ki so zavzemali dostojno mesto v zgodovini KPJ in mednarodnega komunističnega gibanja pa tudi v kulturi naših narodov: Avgust Cesarec, Djuro Cvijić, Vladimir Čopić, Ivan Krndelj, Kamilo Horvatin, Ognjen Prica, Stjepan Cvijić.

Posamezni dokumenti in fotografije pričajo o tem, kakšno važno središče je bil Zagreb za Partijo in za revolucionarno gibanje v stari Jugoslaviji. Tu je bil večkrat in mnoga leta sedež CK KPJ in SKOJ. V poslopju na Gajevi ulici je bila 8. septembra 1940 šesta državna konferenca SKOJ, v hiši štev. 65 v Hercegovački ulici se je 8. aprila 1941 sestal CK KPJ, a dva dni pozneje na Ilici 103.

Originalno je rešil vprašanje, kako pokazati delavsko in socialistično gibanje na Hrvatskem od začetkov v preteklem stoletju do leta 1919 Republiški svet Zveze sindikatov in njegov zgodovinski oddelek. Najdeni in zbrani dokumenti iz zagrebških, reških, tržaških, dunajskih in drugih arhivov, deloma zadnja leta že objavljeni,¹ so v manjšem, toda ustreznem izboru stalno razstavljeni na hodnikih dveh nadstropij zagrebškega Delavskega doma, v preprostih vitrinah, pod steklom. To so uradna poročila o prvih delavskih društvih, stankah, demonstracijah; tu so prvi socialisti in njihove zveze z Budimpešto, Grazem, Dunajem, Ljubljano in prekomorsko emigracijo, njihove slike, s katerih gledajo na nas pogumni, bradati obrazi. Vidimo in beremo prve delavske časnike, revije, letake. Zasledimo nastanek hrvatske socialnodemokratske stranke, ustanovljene leta 1894, dve leti pred slovensko. Zanimivo je srečati med prvimi bojevniki tudi slovenske socialiste in brati o stikih hrvatskega s slovenskim delavskim gibanjem. Tako se je na primer France Železnikar udeležil strankinega zborovanja v Zagrebu, Etibina Kristana pa so zaradi predavanja na Reki tamkaj aretirali.

Ta dragocena in zanimiva, z zadostnimi razlagami opremljena stalna razstava daje človeku sicer kratek, toda zadosten in resen pregled o preteklosti delavskega razreda in delavskega gibanja na Hrvatskem do l. 1919, ko se je v tedanjem revolucionarnem vrenju ustanovila komunistična stranka, o čemer priča izredno nazorno zadnji razstavljeni dokument — brzojavka motranjega ministra Svetozara Pribičevića z dne 26. marca 1919 (v prevodu iz srbohrvaščine): »Blagovolite zapovedati cenzuri, da črta vse, kar se tiče širjenja boljševiskih idej in uspehov njihove propagandne akcije, zlasti glede na najnovejše dogodke na Madžarskem. Ponavljam odlok, da se ne smejo dovoljevati zborovanja Radićeve stranke in boljševisko-socialistične stranke in da je treba s sklicatelji ravnati kar najstrožje. Ukrenite, da se prebivalstvo razoroži...«

¹ Josip Cazi, Prva radnička društva u Hrvatskoj (1860—1880), Zagreb, t. l., izdala Zveza sindikatov Hrvatske, in Josip Cazi, Počeci modernog radničkog pokreta u Hrvatskoj (1880—1895), Zagreb 1958, izdala Zveza sindikatov Hrvatske.

Če Zagreb nima podobnega Muzeja narodnoosvobodilnega boja, kakršnega ima Ljubljana, ima pa zato tri izredno pomembne **spominske muzeje o dejavnosti KPJ iz ilegalne dobe**, česar v Ljubljani oziroma Sloveniji pogrešamo.

Na Pantovčaku v hiši številka 178a, kjer je bila v noči med 25. in 26. februarjem 1928 od 8. ure zvečer do 5. ure zjutraj *VIII. zagrebška partijska konferenca*, je sedaj muzej, posvečen tej konferenci. V dveh majhnih sobah z nizkim stropom je na stenah in na mizicah pod steklom razstavljeno dokumentarno gradivo.²

Fotografija Josipa Broza. Fotokopija zapisnika konference in v njem govori in predlogi udeležencev ter sklepi konference. Ta konferenca je ponovno poudarila protifrakcionaško stališče zagrebških komunistov. Najizraziteje in najodločneje je to stališče podal Josip Broz v svojem koreferatu in prav tako izrazilo in odločno so ga potem povzeli sklepi konference. To stališče je tudi spodbudilo znano pismo Kominterne na članstvo KPJ s pozivom, da naj premaga frakcionaštvo in druge pomanjkljivosti znotraj Partije. Pomenilo je prelomnico v zgodovini KPJ.

Razen dokumentov, posvečenih neposredno VIII. konferenci, razstavlja muzej še gradivo iz leta 1928 o dogodkih, ki so sledili konferenci. Tu berno letak, ki kliče zagrebško delavstvo na generalno stavko zaradi streljanja na hrvatske poslance v beograjskem parlamentu. Letak je podpisal Josip Broz kot sindikalni funkcionar. Beremo tudi dokumente s sodnega procesa, na katerem je Josip Broz izjavil, da je komunist in da zato ne priznava buržoaznega sodišča. Takrat so ga po zakonu o zaščiti države obsodili na 5 let ječe.

Med drugimi letaki je tudi letak v počastitev enajste obletnice oktobrske revolucije. Buržoazni »Jutarnji list« z dne 26. septembra obširno poroča o komunističnem »rovarjenju« v Zagrebu. Komunistično glasilo »Zaščita čovjeka« z dne 26. oktobra razkrinkava sistem »glavnjače«. Kako nevarno je postalo komunistično gibanje, izpričuje okrožnica ministrstva notranjih zadev SHS z dne 29. decembra, ki navaja na štirih straneh, kako je treba kar se da ostro zatirati najmanjše pojave komunizma in delavske aktivnosti sploh. Okrožnico je podpisal takratni predsednik ministrskega sveta in hkrati minister notranjih zadev dr. Anton Korošec, vodja klerikalne SLS. S to okrožnico je Anton Korošec utiral pot vojaškofašističnemu puču, ki se je izvršil nekaj dni pozneje, 6. januarja 1929.

V Čulinački Dubravi pri Zagrebu na Ulici Prosinačkih žrtava številka 205 so bivšo podeželsko gostilno spremenili v *Muzej Prve konference Komunistične partije Hrvatske*, ki je bila tu 25. avgusta 1940. Takrat se je v srednjem delu stavbe, ki je gledal na cesto, točilo vino, a v zadnjem, pritličnem delu, na pol kleti, so se zbrali komunisti-ilegalci iz vse Hrvatske. V tem prostoru so še zdaj mize in klopi, ki so rabile zborovalcem.

Na konferenci je bilo 65 delegatov, CK KPJ pa sta zastopala Tito in Kardelj. Med delegati je bilo 35 delavcev, 14 kmetov, 13 izobražencev in

² Vse gradivo vsebuje knjiga »VIII. mjesna konferencija zagrebške organizacija KPJ«, ki jo je pripravil prof. Mane Trbojević in izdala leta 1959 založba Naprijed v Zagrebu.

2 obrtnika. Hrvatsko partijsko članstvo je tedaj skupaj z Dalmacijo doseglo največje število — 3500.

Dasi se je s te konference ohranilo malo gradiva, napravljajo razstavljeni dokumenti in ohranjena zborovalnica na obiskovalce ugoden vtis. Mi, obiskovalci iz Ljubljane, smo se ob tem spraševali, zakaj ni podobnih spominskih muzejev tudi pri nas v Sloveniji.

Podobne vtise in misli pa vzbuja še posebno *Muzej V. državne konference KPJ leta 1940*, ki je v Bihaćki ulici 20.

V. državna konferenca KPJ (od 19. do 23. oktobra 1940) je bila po vsebini in številnih udeležencih ena najmočnejših manifestacij moči in pripravljenosti naše Partije za boje, ki so se tedaj, ko je že divjala druga svetovna vojna, bližali z bliskovito naglico. Naša zgodovina ji zaradi njene pomembnosti pravilno daje veljavo kongresa.

Muzej zavzema enonadstropno vilo, zgrajeno med obema vojnama v zagrebškem predmestju. V vseh prostorih v pritličju in zgoraj je razstavljeno gradivo, a največjo sobo v prvem nadstropju so restavrirali in jo opremili tako, kot je bila za konference. V pristrežju so prostori, kjer so delegati prenočevali.

Težko si predstavljamo, da se je moglo v majhni vili zbrati nad sto delegatov, zborovati v njej štiri dni, se v njej hraniti in prenočevati in se ne ganiti iz nje, dokler ni bila konferenca končana, ker je bila potrebna najstrožja konspiracija, da ne bi bil kdo nepoklicanih zaslutil, kaj se v hiši dogaja. To je gotovo terjalo veliko disciplino.

S te konference so se ohranili številni in obširni dokumenti. Manjkajo samo referati Edvarda Kardelja in še dva druga, ostali referati so obiskovalcem na razpolago. Zato si napravimo lahko precej zanesljivo podobo o tem največjem ilegalnem zborovanju v državnem obsegu.

Od 103, a po nekaterih podatkih 105 delegatov je bilo 53 delavcev, 29 izobražencev, 14 kmetov, 5 uslužbencev, 4 mladinci. Od teh jih je 44 bilo že kaznovanih z robijo. Med udeleženci so bili Tito, Kardelj, Ranković in drugi. Iz Slovenije je bilo navzočih poleg članov CK še 12 delegatov, in sicer — po podatkih muzeja — naslednji: Jože Ažman, Tone Dolinšek, Tomaž Godec, Boris Kidrič, Franc Salamon, Slavko Slander, Tone Tomšič, Vida Tomšič, Miloš Zidanšek; ostala imena še niso znana. Na steni ene izmed sob so slike ugotovljenih delegatov.

Partija je štela tedaj okrog 12.000 članov, od teh 900 v Sloveniji, kakor je navedel v svojem poročilu Tito.

Vsi ohranjeni referati so fotokopirani in vezani v knjižice ter leže na polici v posebni sobi in vabijo k študiju strategije, taktike in organizacije naše Partije na večer pred velikimi usodnimi dogajanji.

Neizbrisen je vtis, ki ga napravlja na obiskovalce ta, po vsebini tako bogat in tako smotno opremljen muzej. Kot močam žaromet nam njegovo gradivo sveti v preteklost in razodeva politiko in energijo jugoslovanskih komunistov.

Skratka, dosežki Zagreba s spominskimi muzeji KPJ zaslužijo posnemanje. Čas je, da tudi v Sloveniji ustvarimo spominske muzeje in s tem obeležimo dejavnost naše slavne Partije v razdobju med obema vojnama.

France Klopčič